

BEATA PITUŁA, WIESŁAWA A. SACHER
Uniwersytet Śląski
Katowice

FUNKCJONOWANIE ZAWODOWE NAUCZYCIELI SZKÓŁ PODSTAWOWYCH PRZEDMIOTÓW OGÓLNYCH ORAZ NAUCZYCIELI MUZYKI W REPUBLICE CZESKIEJ I W POLSCE. ANALIZA PORÓWNAWCZA

Wprowadzenie

Obszary zawodowego funkcjonowania nauczyciela polskiego zostały określone w dokumentach formalnych, tj. Ustawie o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 roku, Ustawie Karta Nauczyciela 26 stycznia 1982 roku i tzw. rozporządzeniach szczegółowych, dotyczących organizacji i przebiegu procesu dydaktyczno-wychowawczego realizowanego w publicznych przedszkolach, szkołach oraz placówkach wychowania i opieki. Analiza ich treści pozwala na wyodrębnienie pięciu podstawowych obszarów działalności zawodowej nauczyciela:

- nauczanie, wychowanie, opieka;
- współpraca i współdziałanie na terenie szkoły/placówki;
- działalność na rzecz i w środowisku;
- doskonalenie zawodowe/rozwój zawodowy.

W każdym z tych obszarów sprecyzowano zadania, których realizację uznaje się za konieczny wymóg wykonywania zawodu. W obszarze realizacji funkcji wychowawczej, dydaktycznej i opiekuńczej na nauczyciela nałożono obowiązek:

- tworzenia optymalnych warunków dla wszechstronnego rozwoju uczniów/wychowanków;
- tworzenia prawidłowej i efektywnej realizacji procesu dydaktyczno-wychowawczego;
- przygotowania do systematycznego poznawania ucznia i monitorowania jego osiągnięć;
- wdrażania uczniów/wychowanków do samodzielnej pracy;
- przygotowania do satysfakcjonującego funkcjonowania w społeczeństwie;
- przygotowania do dokonywania trafnych wyborów edukacyjnych, zawodowych;

- przygotowania do ponoszenia odpowiedzialności;
- przygotowania ucznia do kierowania własnym rozwojem;
- systematycznej współpracy z rodzicami/opiekunami ucznia/wychowanka.
W obszarze funkcji organizacyjnej wymagania dotyczą:
- włączania się w proces kierowania/zarządzania szkołą/placówką;
- tworzenia klimatu dla współpracy i współdziałania nauczycieli i innych pracowników szkoły/placówki.
W zakresie funkcji społecznej oczekuje się od nauczyciela:
- animacji środowiska na rzecz realizacji zadań sprzyjających/ wspomagających rozwój uczniów/wychowanków;
- stałej współpracy z instytucjami wspomagającymi rozwój uczniów/wychowanków;
- podejmowania działań nieszablonowych, integrujących środowisko lokalne.
W obszarze autokreacji zawodowej wymaga się, by nauczyciel:
- systematycznie aktualizował i weryfikował swoją wiedzę merytoryczną, metodyczną, pedagogiczną i psychologiczną;
- poddawał krytycznej refleksji swoją działalność pedagogiczną;
- na bieżąco dokumentował swoją działalność¹.

Już ta dość ogólnie zarysowa mapa zadań pozwala na przyjęcie wniosku, że zawodowe funkcjonowanie nauczyciela ma charakter złożony, wieloaspektowy, wielokontekstowy, co więcej, często niespójny, niejasny i obciążony dużymi kosztami psychicznymi². Wydaje się też, że jakakolwiek próba analizy procesu zawodowego funkcjonowania wymagać będzie spojrzenia przez pryzmat trzech, naszym zdaniem, podstawowych umiejętności, determinujących jakość realizacji wyznaczonych przez rolę zawodową zadań. Są nimi umiejętności komunikacyjne, empatyczne oraz umiejętności podejmowania decyzji, dlatego też właśnie uczyniliśmy je przedmiotem szczególnej uwagi i badawczych eksploracji.

Kompetencje komunikacyjne nauczyciela warunkują poziom osiągnięć dydaktycznych uczniów, których nieodłącznym składnikiem jest wysoki poziom motywacji do długotrwałego, ciągłego, systematycznego wysiłku intelektualnego. Na poziom motywacji ucznia do uczenia się mają wpływ w równej mierze motywatory materialne (stosowanie różnego rodzaju nagród), co symboliczne (tzw. dobre słowo, miły gest)³. Ważne zatem, by nauczyciel nie tylko posiadał wiedzę na ich temat i umiejętności ich wykorzystania, ale przede wszystkim właściwie i systematycznie stosował je w kontakcie z uczniem.

Nauczyciel ma do czynienia głównie z dziećmi i młodzieżą, a więc osobami o labilnej i niedojrzałej strukturze emocjonalnej, chwiejnymi i plastycznymi,

¹ E. Goźlińska, *Ściaga dla nauczyciela czyli co nauczyciel musi, co może, a co powinien*, Warszawa 2005.

² H. Kwiatkowska, *Pedeutologia*, Warszawa 2008; por. A. Białkowski, M. Grusiewicz, M. Michalak, *Edukacja muzyczna w Polsce. Diagnozy, debaty, aspiracje*, Warszawa 2010.

³ J. Brophy, *Motywowanie uczniów do nauki*, Warszawa 2002, s. 174.

a jego czynności zawodowe oscylują wokół czynności kierowniczych. Dla skutecznej ich realizacji konieczne są umiejętności empatyczne nauczyciela. Twórcza aktywność ucznia nie może być stymulowana bez odzwierciedlenia pozytywnych emocji nauczyciela. Proces wychowania odpowiedzialnych, wewnętrznie zintegrowanych jednostek nie jest możliwy bez autentycznej radości, troski, akceptacji i zaufania, a te bez rozumienia i przyzwolenia na inność. Tylko empatyczny kontakt nauczyciela z uczniem zezwala mu na nieskrępowany rozwój.

Obecnie wiele uwagi poświęca się tzw. nauczaniu i wychowaniu organizowanemu we współpracy, które wymaga cedowania uprawnień na wszystkich członków grupy, implikuje konieczność przyjęcia (od wielu już lat lansowanego, nie tylko w pedagogice) demokratycznego stylu kierowania klasą przez nauczyciela. W tym kontekście należy odnotować, że choć wszystkie wymienione decyzje są udziałem nauczyciela, to ciężar ich wagi przesuwają się z decyzji podejmowanych tylko przez nauczyciela na korzyść decyzji podejmowanych wspólnie z uczniami⁴.

Realizacja przez nauczyciela funkcji kierownika i organizatora działań ucznia wymaga także umiejętności podejmowania przezeń decyzji (podział wg kryterium zarządzania):

- planistycznych, dotyczących podziału treści nauczania, kolejności jej prezentowania, ważności itp.;
- organizatorskich, zabezpieczających właściwe wykorzystanie czasu i przestrzeni nauczania;
- koordynacyjnych, stymulujących i motywujących do pracy, z udzielaniem wskazówek i informacji;
- rozkazodawczych, będących wyrazem tzw. formalnej władzy nauczyciela, legitymujących jego konieczne decyzje o charakterze autorytarnym;
- kontrolnych, w zakresie sprawdzenia i weryfikacji wiedzy, nabytych umiejętności, prezentowanych postaw swoich uczniów⁵.

Pokrótkie omówione tu umiejętności, warunkujące poziom funkcjonowania zawodowego nauczycieli, były przedmiotem dociekań badawczych wobec grup nauczycieli z dwóch krajów, Polski i Republiki Czeskiej. Na podstawie obowiązującego obecnie w Republice Czeskiej prawa oświatowego, tj. Aktuální znění zákona o pedagogických pracovnících k 1. září 2012 (Zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících a o změně některých zákonů) można przyjąć, że wymagania i oczekiwania wobec nauczycieli czeskich są podobne, a nawet bardzo zbliżone. Oczekuje się też od nich nabycia powyżej opisanych umiejętności. Zatem badania porównawcze tych grup zawodowych z obu krajów są możliwe.

⁴ R.I. Arends, *Uczymy się nauczać*, Warszawa 1994.

⁵ Tamże, s. 59–95.

Procedura badań

Podjęte przez nas badania mają charakter diagnostyczny oraz komparatystyczny. Dotyczyły bowiem czterech grup nauczycieli z dwóch różnych krajów, w których warunki pracy, założenia programowe szkół oraz warunki zewnętrzne, między innymi kulturowe, są wprawdzie niezbyt odmienne, jednak nie są tożsame. Może to mieć także związek z różnicami mentalnościowymi Czechów i Polaków, lecz takiego wpływu nie będzie można uwzględniać przy tej procedurze badań.

Celem naszych badań był opis poziomów funkcjonowania zawodowego nauczycieli polskich i czeskich szkół podstawowych oraz polskich i czeskich nauczycieli muzyki, a także wyłonienie możliwych różnic między grupami badanymi. Problematyka badawcza tej pracy zawarta jest w poniższych pytaniach.

- Jakiego poziomu funkcjonowania zawodowego prezentują nauczyciele przedmiotów ogólnych w Polsce i w Republice Czeskiej?
- Jakiego poziomu funkcjonowania zawodowego prezentują polscy i czescy nauczyciele muzyki?
- Czy istnieją różnice między funkcjonowaniem zawodowym polskich i czeskich nauczycieli przedmiotów ogólnych?
- Czy istnieją różnice między funkcjonowaniem zawodowym polskich i czeskich nauczycieli muzyki?
- Czy istnieją różnice w poziomie funkcjonowania zawodowego między nauczycielami ogólnych przedmiotów i nauczycielami muzyki w Polsce?
- Czy istnieją różnice w poziomie funkcjonowania zawodowego między nauczycielami ogólnych przedmiotów i nauczycielami muzyki w Republice Czeskiej?

Ponieważ zarówno na podstawie literatury jak i formalnych dokumentów regulujących funkcjonowanie nauczycieli w obu krajach nie można było przyjąć założeń wstępnych co do oczekiwanych wyników naszych badań, nie sformułowano hipotez⁶.

Należy jednak opisać zastosowane narzędzie badawcze oraz procedurę pozyskiwania danych. Wykorzystałyśmy kwestionariusz realizacji zadań zawodowych skierowany do badanych nauczycieli, opracowany w oparciu o konieczne obszary ich umiejętności związanych z funkcjonowaniem zawodowym⁷. W tym miejscu warto odnotować, że choć wyniki badań uzyskanych drogą samooceny osób badanych uznaje się za dyskusyjne, to jednak psychologowie są przekonani, że jednostka najlepiej zna własne, osobiste doświadczenia i dlatego jej wypowiedzi o sobie (*self reports*) są trafne⁸. Przeprowadzono wiele badań, w czasie

⁶ K. Rubacha, *Metodologia badań nad edukacją*, Warszawa 2008.

⁷ B. Pitula, *Stale cechy osobowości nauczyciela determinantami jakości jego pracy zawodowej*, Bydgoszcz 2010, s. 121–140.

⁸ J. Koziński, *Koncepcje psychologiczne człowieka*, Warszawa, 1998, s. 245.

których porównywano sądy osobiste z bardzo wyrafinowanymi technikami, takimi jak testy projekcyjne czy opinie doświadczonych klinicystów i ekspertów. Okazało się, że w wielu przypadkach sądy o własnych stanach emocjonalnych, o prawdopodobnych sukcesach, czy niepowodzeniach są zgodne z testami psychometrycznymi⁹. W tym kontekście wybór narzędzia można uznać za zasadny. Zanim przejdziemy do analizy uzyskanych wyników, należy zaznaczyć, że określanie poziomów funkcjonowania zawodowego nauczycieli wynikało z liczby punktów otrzymanych za odpowiedzi w kwestionariuszu. Punkty te uzyskano z przyjętej skali odpowiedzi dla pytań od 3 do 37 (skalowanych). Natomiast dwa pierwsze są pytaniami wielokrotnego wyboru i właściwy wybór nauczyciela oceniany był 2 punktami. Odpowiedź częściowo prawidłową oceniano 1 punktem natomiast nieprawidłowej odpowiedzi nie przyznawano punktu.

Badania przeprowadzono w Pradze¹⁰ w październiku i listopadzie 2012 roku, korzystając z udostępnionych przez pracowników Uniwersytetu Karola adresów internetowych nauczycieli¹¹, stąd wypełnione arkusze kwestionariuszy otrzymaliśmy drogą elektroniczną. W Polsce kwestionariusze w wersji papierowej rozprowadzono w szkołach podstawowych miasta Bytomia w styczniu 2013 roku. Niestety, nie wszyscy badani poprawnie (kompletnie) wypełnili kwestionariusz, dlatego z rozesłanych w Pradze 50 kwestionariuszy dla nauczycieli przedmiotów ogólnych i 50 dla nauczycieli muzyki otrzymaliśmy kompletny materiał badawczy odpowiednio w liczbie 23 i 17. Nauczyciele z rozdanych 100 kwestionariuszy w szkołach w Bytomiu złożyli 62, z czego 39 uczący przedmiotów ogólnych oraz 23 nauczyciele muzyki (zob. Tabela 1.).

Tabela 1. Liczebność badanych grup

Grupy badane	Nauczyciele przedmiotów ogólnych	Nauczyciele muzyki	Σ
Nauczyciele szkół podstawowych w Bytomiu	39	23	62
Nauczyciele szkół podstawowych w Pradze	23	17	40
Σ	62	40	102

Źródło: badania własne.

⁹ Tamże.

¹⁰ Projekt ten zrealizowano w ramach stażu naukowego na Uniwersytecie Karola w Pradze (stypendium MNiSW).

¹¹ W tym miejscu chcemy serdecznie podziękować Pani Profesor Hanie Vaňovej za pomoc w przeprowadzeniu naszych badań.

Rezultaty

Z Tabeli 1. wynika, że pełny materiał badawczy uzyskaliśmy od 102 nauczycieli. Ich analizę prezentujemy poniżej. Pomimo małych grup badanych, ze względu na różnice liczebności między nimi zastosowano wskaźniki procentowe, aby dokonać porównania międzygrupowego.

Zarówno polscy, jak i czescy nauczyciele wykazują dość wysoki poziom funkcjonowania zawodowego, choć nie jest to poziom, który może być w pełni satysfakcjonujący. Zbyt wiele bowiem jest osób prezentujących niski poziom i zbyt mało nauczycieli osiąga poziom najwyższy. Wprawdzie wyniki te zbliżone są do rozkładu normalnego i należy brać pod uwagę, że w każdych grupach badanych osób ze względu na różne działania i cechy – jeśli są to grupy losowe – rozkład powinien być właśnie zbliżony do rozkładu normalnego. Jednak od tej grupy zawodowej oczekuje się szczególnych osiągnięć w pracy z uczniami, ponieważ pełnią nie tylko funkcję zawodową, lecz w pewnym sensie jest to także rodzaj posłannictwa i wiąże się z bardzo dużą odpowiedzialnością.

Tabela 2. Poziom funkcjonowania zawodowego nauczycieli badanych

Poziom funkcjonowania zawodowego	Nauczyciele polscy N = 62		Nauczyciele czescy N = 40	
niski	15	24,2%	9	22,5%
średni	41	66,2%	26	65,0%
wysoki	6	9,6%	5	12,5%

Diagnoza poziomu funkcjonowania zawodowego badanych nauczycieli polskich i czeskich wskazuje więc na niewielkie różnice między nimi (por. Tabela 2.). Zarówno w jednej, jak i drugiej grupie znaleźli się nauczyciele prezentujący i wysoki, i niski poziom funkcjonowania zawodowego, a wskaźniki sugerują dość wyrównany poziom obu grup. Dopiero w podziale na nauczycieli uczących muzyki i przedmiotów ogólnych można wyłonić znaczące różnice (por. Tabela 3.).

Tabela 3. Poziom funkcjonowania zawodowego czeskich i polskich nauczycieli przedmiotów ogólnych i nauczycieli muzyki

Poziom funkcjonowania zawodowego	Nauczyciele polscy				Nauczyciele czescy			
	przedmiotów ogólnych N = 39	%	muzyki N = 23	%	przedmiotów ogólnych N = 23	%	muzyki N = 17	%
niski	8	20,5	8	34,7	6	26,0	3	17,6
średni	27	69,2	14	56,5	14	60,8	12	70,5
wysoki	4	10,3	1	8,8	3	13,2	2	11,9

Wśród nauczycieli muzyki wskaźnik poziomu niskiego jest prawie dwukrotnie wyższy u nauczycieli polskich, co rzutuje także na wyniki odnoszące się do pozostałych poziomów. Znacznie mniej jest polskich nauczycieli muzyki reprezentujących poziom średni. Podejmując się wyjaśnienia takiego rezultatu, należy uwzględnić różnice w kształceniu obu grup. Otóż polscy nauczyciele muzyki, szczególnie ci, którzy kończyli akademie muzyczne, posiadają słabsze przygotowanie pedagogiczne i psychologiczne, ponieważ na tych uczelniach największy akcent kładzie się na kształcenie praktyczne w zakresie umiejętności muzycznych. W nieco lepszej sytuacji są nauczyciele muzyki, absolwenci uniwersyteckich wydziałów artystycznych. Tu bowiem przygotowanie pedagogiczne jest dość rzetelne i porównywalne do kwalifikacji absolwentów kończących inne specjalności pedagogiczne. Można też objaśnić ten wynik specyfiką przedmiotu nauczania, który, będąc jedną z dziedzin sztuki, może wymykać się prawidłom ogólnopedagogicznym. Nauczyciele, chcąc uzyskać wysokie wyniki w nabywaniu umiejętności muzycznych uczniów, będą się skłaniać do pracy o stylu autorytarnym, uznając, że dobre wykonywanie utworów muzycznych wymaga ćwiczeń i zdyscyplinowania uczniów. Zatem źródło takiego rezultatu może mieć charakter pozytywny (w przypadku uzyskiwania wysokiego poziomu umiejętności muzycznych uczniów) oraz negatywny (w przypadku niewystarczającego przygotowania pedagogiczno-psychologicznego nauczycieli). Na podstawie wyników uzyskanych zastosowanym tu narzędziem nie można rozstrzygnąć, które źródło jest rzeczywiste, tym bardziej, że tylko dwoje z badanych nauczycieli jest absolwentami akademii muzycznej, natomiast pozostali ukończyli artystyczne wydziały uniwersyteckie.

Różnice w wynikach między grupami nauczycieli polskich i czeskich są też znaczne po szczegółowej analizie konkretnych pytań w kwestionariuszu. Otóż polscy nauczyciele przedmiotów ogólnych przyznają, że nie zawsze, nie często wykonują decyzje przełożonych, gdy nauczyciele czescy wskazują na większe posłuszeństwo wobec władz szkolnych. Jest to dość zastanawiające, ponieważ w Polsce rynek pracy dla nauczycieli jest o wiele trudniejszy, niż w Republice Czeskiej i należałoby się spodziewać, że będzie odwrotnie. Być może ma to swoje źródło w różnicach mentalnościowych Polaków i Czechów, jednak nie możemy tego z całą pewnością wyjaśnić.

Inną kwestią jest przekonanie polskich nauczycieli o słuszności swojego postępowania z uczniami, gdy nauczyciele czescy są w tym przypadku bardziej skromni, zarówno ci uczący przedmiotów ogólnych, jak i uczący muzyki. Większość z nich uznała, że owa słuszność zdarza się im często, ale nie zawsze i nie bardzo często. Może to wynikać z większej świadomości pedagogicznej nauczycieli czeskich, może też sugerować wpływ atmosfery w kręgach szkolnych, a może wyjaśnienie tego faktu jest o wiele bardziej złożone.

Wnioski i pytania

Nasze skromne badania wskazują, że zarówno nauczyciele polscy, jak i czescy prezentują zróżnicowane poziomy funkcjonowania zawodowego, przy czym, ogólnie porównując, jest to poziom przeciętny, a sytuacja jest zbliżona w obu krajach. Różnice między nauczycielami muzyki w poziomie funkcjonowania zawodowego zostały wyłonione, lecz nie możemy z całą pewnością wyjaśnić przyczyny takiego stanu rzeczy. Zatem praca ta wnosi przede wszystkim nowe pytania, które można by rozstrzygnąć przez pogłębione badania poszczególnych grup nauczycieli. Podstawowym z nich jest pytanie o to, dlaczego poziom funkcjonowania zawodowego nauczycieli w obu krajach nie jest ogólnie wyższy oraz dlaczego polscy nauczyciele muzyki prezentują się na tym tle znacznie słabiej.

Beata Pitula, Wiesława A. Sacher

FUNKCJONOWANIE ZAWODOWE NAUCZYCIELI SZKÓŁ PODSTAWOWYCH PRZEDMIOTÓW OGÓLNYCH ORAZ NAUCZYCIELI MUZYKI W REPUBLICE CZESKIEJ I W POLSCE. ANALIZA PORÓWNAWCZA

Streszczenie

Praca ma charakter badawczy i dotyczy diagnozy funkcjonowania zawodowego czeskich i polskich nauczycieli przedmiotów ogólnych i nauczycieli muzyki. Porównanie uzyskanych wyników wskazuje na podobieństwa i różnice wyłonione drogą badań między poszczególnymi grupami nauczycieli z tych dwóch krajów.

Słowa kluczowe: nauczyciele, nauczyciele muzyki, komparatystyka funkcjonowania zawodowego nauczycieli czeskich i polskich.

Беата Пітула, Веслава Сакер

ПРОФЕСІЙНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЧИТЕЛІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ПРЕДМЕТІВ І МУЗИКИ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ І ПОЛЬЩІ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

Резюме

Праця має дослідницький характер і стосується професійного функціонування чеських і польських вчителів загальноосвітніх предметів і вчителів музики. Порівняння отриманих результатів розкриває подібності й відмінності між вказаними групами вчителів у цих двох країнах.

Ключові слова: вчителі, вчителі музики, порівняння професійного функціонування чеських і польських вчителів.

Beata Pitula, Wiesława A. Sacher

**PROFESSIONAL PATH OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS
AND MUSIC TEACHERS IN CZECH REPUBLIC AND
IN POLAND – THE COMPARATIVE ANALYSIS**

Summary

This *work/article* is a research and it relates to a diagnosis of professional activity of Czech and Polish general education teachers and music teachers. The comparison of the research results shows similarities and differences which have been selected by a survey between particular groups of teachers from those two countries.

Keywords: teachers, music teachers, comparing professional activity of Polish and Czech teachers.